

Pedagogické zásady v šachovém výcviku

Obsah

1. Úvod	1
2. Řád jako filosofický problém	1
3. Šest základních pedagogických zásad	2
• Zásada uvědomělosti a aktivity	3
• Zásada názornosti	3
• Zásada soustavnosti	4
• Zásada přiměřenosti a individuálního přístupu k žákům	4
• Zásada trvalosti a důkladnosti	5
• Zásada výchovného působení	5
4. Další pedagogické zásady	6
5. Závěr	7
6. Poděkování	7
7. Prohlášení	7
8. Použitá literatura	8

Úvod

Cílem této práce je poskytnout trenérům soubor obecných pedagogických zásad, které je možné použít v šachovém výcviku. Práce má tři části. První je nejobecnější část, která je obhajobou dodržování pravidel a zabývá se řádem z filosofického pohledu. Druhá kapitola je rozбором šesti základních pedagogických zásad, ve třetí kapitole je možno najít další náměty pro trenérskou práci.

Řád jako filosofický problém

Pokud mluvíme o pravidlech a zásadách, obvykle předpokládáme, že jsou tato pravidla dodržována. Ovšem v situaci, kdy máme někomu vysvětlit, k čemu pravidla jsou a proč by měla být dodržována, zjišťujeme, že vše není zdaleka tak snadné, jak se nám původně zdálo.

Především dospívající mládež pravidelně přichází s představou, že veškerá pravidla jsou zbytečná a není nutno je dodržovat. Při rozmluvě s teenagerem možná vystačíme s tím, že „pravidla jsou jednou dána a když je nebudeš dodržovat, seřežu tě řemenem“, ale pro filosofickou disputaci se tento argument jaksí nehodí.

Při hledání podstaty a významu řádu je dobré zapojit etymologické a lingvistické znalosti a „ohledat terén“ v jiných evropských jazycích. Věc zajímavou pro náš výzkum můžeme najít v angličtině. Například věta: „The car is out of order.“ znamená, automobil je rozbitý, nefunguje. Doslovným překladem však získáme větu „Automobil je vně řádu“.

Tedy to, co je „uvnitř řádu“, tedy to, pro co platí nějaká pravidla, je funkční a to co řád nemá je „rozbité“.

Tato obhajoba řádu je sice jen jedním z aspektů, ale poměrně výstižně ukazuje, že chceme-li, aby něco fungovalo a my byli úspěšní, je zapotřebí dodržovat jistá pravidla.

Šest základních pedagogických zásad

V každé trenérské příručce je v úvodu napsáno 6 základních pedagogických zásad. Mnohým adeptům trenérství, kteří se připravují na zkoušky, se o těchto zásadách již i zdá. Cílem této kapitoly není tato pravidla pouze zopakovat. Aby se nějaká zásada stala skutečně závazným pravidlem, musíme nejdříve vědět, co je za ní skryto. Pokud se nám podaří příslušnou zásadu nahlédnout a pochopit, k čemu je dobré ji dodržovat, nebude nám činit žádné obzvláštní potíže se s takovou zásadou řídit.

Aby vynikla nutnost skutečného pochopení „pozadí zásady“ převedu vše do šachového prostředí. Předpokládejme, že několik hráčů se chce naučit hrát nějakou variantu zahájení, kde bílý hraje 11. Ja3. Každý se s celou věcí vypořádal po svém.

1. hráč je typický „hospodský hráč“, který nikdy v životě neotevřel šachovou knížku a nikdy nerozebíral své partie. Hraje prostě „podle citu“. Někdy se mu zdá, že bude dobré 11.Ja3 zahrát, někdy se mu to tak nejeví.
2. hráč knihu otevřel a když došel k jedenáctému tahu, řekl si. „Kůň na kraj šachovnice, to je nějaký divný. Takhle to hrát nebudu.“
3. hráč si variantu v knize přebral a naučil se ji nazpaměť. Od té doby vždy odtahá 12-13 naučených tahů a pak přemýšlí co dál. Někdy vyhraje, někdy prohraje.
4. I tento hráč si variantu přebral a naučil se ji. V partii několikrát zahrál 11.Ja3 a nikdy nevěděl co s jezdcem potom. Tyto partie povětšinou prohrál a tak se rozhodl tuto variantu už nehrát.
5. hráč si celou variantu přebral a bylo mu divné, proč se hraje 11.Ja3. zeptal se na to trenéra a ten mu vysvětlil, že jezdec chodí na a3 proto, aby z pole c2 podporoval, spolu s pěšcem c3, pěšce d4.

Těmto pěti imaginárním hráčům odpovídá několik kategorií trenérů. Všechny tyto kategorie jsou v ČR zastoupeny (u některých je třeba dodat „bohužel“).

K „trenérům“, kteří týden co týden předstupují před svěcení bez jakékoliv předchozí přípravy či dlouhodobější koncepce nejspíš nemá cenu se příliš vyjadřovat. Překvapivě mnoho je však trenérů, kteří si příslušné zásady v příručce přečtou a pokusí je prakticky aplikovat (bez toho, že by jim sami porozuměli). Kýženého

úspěchu zpravidla nedosáhnou a proto časem zásady ze své pedagogické praxe vypustí.

Následující text by měl tedy být jakýmsi vysvětlením, které se pokouší říci trenérům „nejen Ja3, ale i plán Jc2“. Při pozdější praktické aplikaci zásad je třeba mít na zřeteli, že šestice zásad tvoří nedílný celek a jejich klady se projevují pouze, jsou-li naplňovány všechny najednou. Jednoduše řečeno nelze jeden týden dodržovat zásadu názornosti, druhý týden zásadu uvědomělosti a aktivity atd.

Zásada uvědomělosti a aktivity

Abychom pochopili tuto zásadu, musíme se vrátit až na samý počátek lidstva. Tedy do oné chvíle, kdy vrchní konstruktér pravil: „Učiňme člověka ku obrazu našemu.“ To ovšem neznamená, že Bůh má také hlavu, dvě ruce, dvě nohy a kdovíco ještě. Je to o tom, že všichni lidé byli vybaveni vůlí. Vůlí, která nám všem umožňuje organizovat své životy a vybírat si.

Každý náš svěřenec má taktéž tuto vůli. I on si vybírá. Je sice pravda, že většina dětí se do našeho kroužku dostane tak, že někdo doma už šachy hraje a tak dítě do kroužku pošle. Avšak potom už vše záleží na jeho vůli. A cílem trenérů, je, aby každý svěřenec měl vůli do kroužku chodit a věnovat se šachu i doma.

Každý z nás má jistě nějaký důvod, který zapříčinil, že v mládí s šachem „nepraštil“ a nezačal se věnovat fotbalu, matematice, krásným dívkám či čemukoli jinému. A úkolem trenérů je, aby nějaký takový důvod měli i svěřenci v jeho kroužku.

Jestliže náš svěřenec má nějaký důvod, proč v kroužku zůstal, je „uvědomělý“ (neboť právě proto, že si onen důvod uvědomil, neodešel z kroužku). Dá se říci, že má šachy rád. A když někdo má něco rád, věnuje se tomu aktivně.

Jako trenéři si musíme uvědomit, že chceme-li s dětmi trenérsky pracovat, je především zapotřebí je pro šach získat a u šachu udržet. Mnozí trenéři mají sklon přeceňovat učení vědomostem na úkor učení „abstraktním hodnotám“ (tj. především lásce k šachu). Kroužky potom vypadají tak, že po roce sice všichni umí matovat těžkými figurami a ovládají základní koncovky, ale nikoho to v kroužku nebaví a více než polovina dětí z kroužku odejde.

Přinejmenším v prvním roce výcviku by mělo být krédem každého trenéra: „Když děti chodí rády do kroužku je to dobré, když se tam něco naučí, je to ještě lepší.“

Zásada názornosti

Pokud v dětech vzbudíme zájem o šachy, můžeme se začít pokoušet o jejich šachové vzdělávání. Při vlastním vzdělávání nám jde především o to, aby si naši svěřenci z výuky pamatovali co nejvíce.

Nyní zdánlivě uteču od problematiky a položím všem čtenářům kontrolní otázku: „Jaká je první věta této práce?“. Předpokládám, že mnoho čtenářů nevědělo. Je na místě zamyslet se nad tím, čím je to způsobeno. Jsou dvě možnosti. Buď to již

zapomněli (což je ta méně pravděpodobná možnost), nebo si to vůbec nezapamatovali.

Cílem názorné výuky je, aby měli žáci co největší šanci si něco zapamatovat. V této souvislosti nám může pomoci několik informací.

Člověk si zapamatuje:

- asi 20% toho, co pouze slyší
- asi 30% toho, co pouze vidí
- asi 50% toho, co vidí i slyší
- asi 75% toho, o čem sám mluví
- až 90% toho, co sám koná

Proto je důležité, abychom na tréninku mluvili nejen my, ale především naši svěřenci. Vše co vysvětlíme, necháme shrnout někoho z žáků a následně si všichni nové poznatky procvičí např. při práci ve dvojicích.

Velmi dobré je také zavést poznámkové sešity, do nichž si naši svěřenci povedou zápisy z tréninků. Je však třeba vytvořit v zapisování jistý systém. Pokud na první schůzce s rodiči řekneme, že děti mají mít sešity, je velká šance, že na několika prvních trénincích žáci sešity skutečně mít budou. Pokud však nebudeme chtít, aby je používali, velmi rychle si zvyknou na to, že sešit jen zbytečně zvyšuje hmotnost batohu a sešity přestanou nosit.

Zásada soustavnosti

Nevane šťastný vítr tomu, kdo neví, kam by plul. Chceme-li žáky něco naučit, musíme mít v mysli jasný obraz toho, čeho chceme dosáhnout i poměrně přesnou představu toho, v jakém pořadí se vše odehraje.

Při vedení šachového výcviku je zapotřebí co možná nejvíce omezit improvizaci. Scházíme-li se jeden týden ve středu v domě dětí, podruhé v úterý ve škole a potřetí ve čtvrtek v hospodě, silně to oslabuje důvěru žáků i rodičů nejen v naši osobu, ale i v šachové hnutí a šachový sport vůbec. Nemluvě o potížích s docházkou (kdo si má pamatovat kdy a kde je příští schůzka, když se to každý týden mění).

Je třeba se nejen soustavně scházet, ale i soustavně pracovat. Soustavnost práce spočívá v tom, že naše tréninkové vedení nepostrádá nějaký systém (tedy soustavu). Tedy, že volba témat není nahodilá, ale je součástí širší koncepce. Jedna možná koncepce je načrtnuta v trenérských materiálech ŠSČR. Nikdo ji nikomu nevnučuje, je možné si vybrat koncepci jinou podle místních podmínek a uvážení trenéra. Vždy platí, že něco je lepší než nic.

Zásada přiměřenosti a individuálního přístupu k žákům

„Často jsem jezdil v létě rybařit do Mainu. Já osobně sice miluji spíše jahody se smetanou, ale ryby kupodivu, z nějakého zvláštního důvodu, dávají přednost červům. Takže kdykoliv

jsem se chystal na rybaření, spíše než na to, co chci já, myslel jsem na to, čím si získat ryby.“ (Dale Carnegie)

Je logické, že každý člověk se stará především sám o sebe a přemýšlí o tom, co zajímá jeho. Ovšem takto uvažuje nejen trenér, ale i žáci, a proto, chce-li trenér žáky zaujmout a přimět k práci, nesmí mluvit o tom, co chce on, ale o tom, co zajímá žáky a to takovým způsobem, který je žákům přiměřený.

Vždy je zapotřebí dobře odhadnout publikum. Pokud žáky podceníme a budeme vše vysvětlovat příliš jednoduše, budou se cítit dotčeni a nebudou spolupracovat. Pokud budeme naopak příliš vědecktí, odnesou si svěřenci z lekce ještě méně.

Zásada trvalosti a důkladnosti

Je pochopitelné, že zájmem všech trenérů je, aby poznatky jejich svěřenců byly trvalé. Mnozí trenéři si rovněž uvědomují, že musí vše probírat skutečně důkladně, někteří však již neberou v potaz přirozenou vlastnost lidské paměti, zapomínání. Podle Ebbinghausovy křivky zapomínání zapomenou svěřenci značnou část látky již po cestě z kroužku. Po několika dnech si pamatují přibližně 20% původních vědomostí.

Mytický všemůžek Jára Cimrman se s tímto poznatkem vypořádal tak, že přímo určil, které učivo si mají žáci pamatovat a které mají zapomenout. Pokud nechceme jít v jeho stopách, máme ještě jednu možnost, jak zbrzdit zapomínání. Je na místě vzpomenout si na staré přísloví, které praví, že „Opakování je matkou moudrosti“.

Zcela v souladu s vědeckými poznatky je zařadit první opakování již na konec lekce, v níž bylo učivo probráno. Z hodiny by si měli žáci odnést domácí úkol, při jehož řešení si látku zopakují podruhé. Po dalším příchodu do kroužku je dobré hned na úvod hodiny zařadit opakování látky z minulé lekce formou krátkého testu či řešení několika úloh.

Zásada výchovného působení

S příchodem dětí do šachového kroužku vstupuje do jejich života nový výchovný činitel, trenér. Každý, kdo před žáky předstupuje, by si měl uvědomit, že jeho úkolem není jen vzdělávat, ale i vychovávat. Chceme-li říkat šachu královská hra, je bezpodmínečně nutné, aby šachisté měli královské chování. Neboli mladí adepti královské hry musejí vědět nejen, kdy postavit věžový most, ale i kdy pustit dívku do dveří.

Je na místě připomenout výrok současného českého filosofa, Zdeňka Kratochvíla: „Slušný člověk není ten, kdo říká „nikoliv“ místo „ho****“, ale ten, kdo nelže, nekrade a nepodvádí. Nic víc, ale taky nic míň.“ Tedy musíme během výuky mít na paměti, že povede-li se nám dětem vysvětlit, že mají mluvit pravdu, budou mnohem lepšími a „slušnějšími“ lidmi než většina naší politické scény a to i kdyby byly v jejich řeči „slušné“ jen předložky a spojky.

Že mají být naši žáci „slušní“ by nejspíš každý věděl i bez předchozích dvou odstavců, nyní je vhodné nastínit, jak mohou k celé věci přispět trenéři. Je zapotřebí vzít v potaz náhled současné psychologie na to, jak lidé jednají v situacích, které jsou pro ně nové či neznámé. Obvykle dochází k jedné ze dvou věcí.

Tou první je mobilizace minulé zkušenosti, tedy každý přemýšlí, zda už se do podobné situace dostal a jak ji tehdy řešil. Pokud si nevzpomene na vlastní zážitek, snaží se vybavit si vzpomínky na jednání jiných či na jejich vyprávění.

Druhou metodou je observace, tj. lidé se dívají kolem sebe, jak se s problémem potýkají ostatní, a přijímají jejich řešení za své.

Pro obě metody je užitečné, když si děti mohou vybavit svého trenéra, který vždy dodrží co slíbil, nikdy se zbytečně nerozčiluje a vulgarismy užívá jen příležitostně.

Další pedagogické zásady

Na pultech knihkupectví se vloni objevila knížečka Emila Caldý Pedagogické zásady a termíny ve výuce matematiky a fyziky. Při zběžném prolistování se zásady v ní uvedené jeví spíše jako Murphyho zákony, ale některé mají svůj reálný základ a zaslouží si být publikovány v této práci.

Pedagog nejprve jedná. K pozdějšímu zdůvodnění svého činu si vhodnou pedagogickou zásadu vždycky najde.

Je nespornou pravdou, že nikdo se nikdy tváří v tvář neznámé situaci nesmí zastavit a vykřikovat: „To jsme nebrali“. Vždycky je lepší udělat něco než nic. Pokud se později ukáže, že jsme jednali chybně, je na místě se poučit a chybu neopakovat.

Chceme-li, aby žáci řešili nějakou úlohu, musíme jim ji nejprve předložit. Je samotné nikdy nenapadne, aby si nějakou předložili sami.

Tato zásada vystihuje skutečnost, že především trenér je tím, kdo ovlivňuje průběh lekce. Není příliš vhodné na začátku každé lekce předstoupit před svéžence a otázat se, co chtějí dnes slyšet. Trenér musí pracovat v souladu s nějakým plánem.

Výběru vhodné úlohy věnujeme stejnou pozornost jako výběru životního partnera. Avšak zatímco u volby životního partnera je rozhodující, zda výše našeho životního minima po svatbě bude vyšší než výše životního maxima před svatbou, u příkladu rozhoduje především to, zda se ho během přestávky naučíme vyřešit.

V této zásadě je ukryto několiké poučení:

- 1) je poměrně důležité, aby se ilustrační příklady skutečně hodily k danému tématu.
- 2) je vhodné ukazovat i jiné příklady než dvě pozice uvedené v knížce. Je zapotřebí, aby měl každý trenér vlastní širokou databázi příkladů na řadu probíraných témat.
- 3) trenér sám by měl při přípravě všechny příklady detailně projít – vyhne se potom nepříjemnému zjištění, že v knize je tisková chyba či že úloha má i jiná řešení

Nikdy nepřipustíme, že by nevyřešení úlohy mohlo mít nějakou souvislost s našimi znalostmi.

- 1) je nepochybné, že trenér by měl umět úlohu řešit. Proto je dobré přijmout zásadu velmistra Marka Vokáče: „Čím méně si ve srovnání s dětmi věříme, tím delší domácí přípravy je nutné dělat.“
- 2) pokud se přesto stane, že řešení úlohy nám jaksi uniká, je dobré se přiznat a slíbit, že řešení předvedeme příště (což musíme skutečně udělat). Obojí je sice v rozporu s citovanou zásadou, ale je to plně v souladu se Zásadou výchovného působení (nelhat a nepodvádět)

Nikdy nepředstíráme, že něco víme, když to nevíme. Protože však přiznání, že něco nevíme, by mohlo některé žákyně zlomit, žádné otázky, které by nás mohly nutit k předstírání vědomostí, nepřipouštíme.

S první větou nelze než souhlasit. K druhé větě mám však zásadní výhrady. Žádný trenér by neměl své sebevědomí bránit tím, že nepřipustí dotazy. Otázky jsou pro trenéra zpětnou vazbou, zjišťuje jak žáci problém pochopili a zda byl jeho výklad srozumitelný, ostatně žáci zcela jistě „přežijí“, že trenér něco neví z paměti a odpoví až příště.

Poslední dvě zásady, úsměvným způsobem zobrazující životní pravdu, ponechávám bez komentáře

Zůstane-li vám nad něčím rozum stát, je to neklamným znamením, že ho ještě stále máte.

Dobrý učitel je učitel, který sice ví, že vám matematika k ničemu nebude, ale po jeho výkladu získáte pocit, že se bez ní v životě neobejdete.

Závěr

Cílem této práce nebylo shrnout veškeré pedagogické zásady, jimiž se může šachový trénink řídit. Úkolem bylo poskytnout soubor základních rad, jak vést šachový výcvik. Tento soubor by nebyl úplný bez zásady, kterou uvádím nyní na úplný závěr práce:

Ne každý z našich svěřenců bude jednou dobrým šachistou, ale nikoho nesmíme připravit o šanci stát se dobrým člověkem.

Poděkování

Děkuji svým trenérským kolegům, pánům Pavlu Brožovi, Jakubu Netušilovi a Jiřímu Tůmovi za to, že mi umožnili hospitace ve svých hodinách.

Prohlášení

Prohlašuji, že tuto práci jsem vypracoval samostatně a veškeré použité prameny jsem uvedl v seznamu použité literatury

V Havlíčkově Brodě 21.3.2005

Jaroslav Benák

Použitá literatura

- Bendl, Stanislav: **Školní kázeň, metody a strategie**. Praha, ISV 2001.
- Carnegie, Dale: **Jak se radovat ze života a z práce**. Praha, Talpress 1995
- Goleniščev: **Podgotovka junyich šachmatistov I. rozrjada**. Moskva, Sovetskaja Rossija, 1980.
- Gonsior, Evžen: **Šachový trénink mírně pokročilých** (z webu ŠSČR)
- Gonsior, Evžen – Skácel, Bohuslav: **Šachy pro trenéry IV. třídy**. Praha, Olympia, 1986.
- Gonsior, Evžen – Skácel, Bohuslav: **Šachy pro trenéry III. třídy**. Praha, Olympia, 1987.
- Gonsior, Evžen – Skácel, Bohuslav: **Šachy pro trenéry II. třídy**. Praha, Olympia, 1989.
- Hora, Vratislav: **Krátký kurz šachu pro mírně pokročilé** (z webu ŠSČR)
- Kotov, Alexandr: **Kak stat' grosmejstěrom**. Moskva, Fizkultura i sport 1985.
- Nakonečný, Milan: **Motivace lidského chování**. Praha, Academia, 1997
- Nakonečný, Milan: **Psychologie osobnosti**. Praha, Academia, 1998
- Pliska, Karel: **Učebnice šachu pro samouky – Začátečníci**. Frýdek-Místek, Pliska 2001
- Pliska, Karel: **Učebnice šachu pro samouky – Středně pokročilí**. Frýdek-Místek, Pliska 2002
- Pliska, Karel: **Učebnice šachu pro samouky – Pokročilí**. Frýdek-Místek, Pliska 2001
- Pliska, Karel: **Učebnice šachu pro samouky – Útok na krále při stejných rošádách**. Frýdek-Místek, Pliska 2000.
- Samarian, Sergiu: **Das systematische Schachtraining**. Zürich, Edition Olms 2004
- Veselý, Jiří: **Psychologický průvodce šachovou partií**. Praha, Olympia 1987
- Veselý, Jiří – Kalendovský, Jan – Formánek, Bedřich: **Malá encyklopedie šachu**. Praha, Olympia 1989
- autorovy vlastní poznámky ze Školení trenérů IV. třídy dne 20.9.2003 v České Třebové, ze Školení trenérů III. třídy ve dnech 6.-12.2004 v Seči u Chrudimi a ze seminářů Školení trenérů II. třídy v období červen 2004 – březen 2005